

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ

Актуальність теми дослідження: Сьогодні проблеми демографічного характеру виходять на перше місце для всієї світової спільноти, адже вони лежать в основі ряду глобальних проблем людства, таких як продовольча проблема, проблеми перенаселення та нерівномірного розподілу населення, поширення хвороб соціального характеру, раціонального використання мінерально-сировинних ресурсів світу, деградації навколишнього природного середовища та інші. **Мета дослідження** – розглянути теоретико-методологічні та поняттєві основи вивчення демографічної поведінки. Завдання дослідження: визначити сутність поняття «демографічна поведінка» та окремих її складових. **Об'єкт дослідження:** фактори які змінюють демографічну поведінку. У правових дослідженнях розглядаються юридичні норми, пов'язані з демографічною поведінкою. Демографія вивчає результати демографічної поведінки у вигляді зміни шлюбності, народжуваності, розлучуваності, смертності в різних вікових групах і на різних територіях. У проблемній повісті країни одна з найтривожніших проблем – демографічна криза. Відповідно до цього й формування державної демографічної політики входить у ряд найбільш актуальних практичних завдань. Політичні акценти розставлені, установки вищим керівництвом країни в цій сфері надані, політичне рішення та вибір задані, завдання подолання депопуляції країни поставлено. **Предмет дослідження** – демографічна поведінка суспільства. Сьогодні проблеми демографічного характеру виходять на перше місце для всієї світової спільноти, адже вони лежать в основі ряду глобальних проблем людства, таких як продовольча проблема, проблеми перенаселення та нерівномірного розподілу населення, поширення хвороб соціального характеру, раціонального використання мінерально-сировинних ресурсів світу, деградації навколишнього природного середовища та інші. Але якщо, світова спільнота відчуває демографічну проблему як «демографічний вибух», то Україна має діаметрально протилежну проблему, адже знаходиться в стані депопуляції населення. В основі всіх демографічних проблем, які характеризують країну та тенденції не були б їм притаманні, лежить демографічна поведінка, вивчення та комплексний аналіз якої може дати відповіді на найбільш гострі питання демографічної проблематики, визначити причини, механізми впливу та можливі напрямки зміни подальшого розвитку, доповнити традиційні геодемографічні дослідження соціально-демографічною та психолого-філософською інформацією. Дослідження будь-якого процесу та явища має базуватися на філософсько-методологічній основі, що включає в себе дослідження знання як такого, його будови, структури, функціонування і розвитку, що і складає епістемологічні основи, визначення яких для дослідження демографічної поведінки і поставлено за мету в даному дослідженні. Під демографічною поведінкою розуміють систему взаємопов'язаних дій, спрямованих на зміну або збереження демографічного стану суб'єкта, яким можуть бути окремі індивіди, сім'ї, малі групи, населення регіону, нації тощо. У широкому розумінні демографічна поведінка включає дії, пов'язані з відтворенням населення, його міграцією та соціальною мобільністю, а також його відношенням до свого здоров'я [1]. У вузькому розумінні до демографічної поведінки відносять його репродуктивна та шлюбна поведінка. Демографічна поведінка є предметом вивчення ряду наук: демографії, соціології, соціальної психології, права. Соціологія розглядає вплив виробничих відносин і продуктивних сил, культурних традицій, зразків, норм і цінностей, що існують у суспільстві, на зміну демографічної поведінки. Соціальна психологія акцентує свою увагу на впливі групових і міжособистісних факторів на зміну демографічної поведінки. У правових дослідженнях розглядаються юридичні норми, пов'язані з демографічною поведінкою. Демографія вивчає результати демографічної поведінки у вигляді зміни шлюбності, народжуваності, розлучуваності, смертності в різних вікових групах і на різних територіях. У демографічній літературі поняття демографічної поведінки знайшло своє використання порівняно недавно. Інтерес до нього виник у зв'язку з усвідомленням того факту, що без дослідження демографічної поведінки та свідомості на рівні індивіда і сім'ї важко пояснити і прогнозувати зміну демографічних процесів. Тому набули поширення дослідження демографічної поведінки, які комплексно враховують вплив соціальних, економічних, екологічних та інших факторів. Зокрема, все більший інтерес набувають дослідження впливу шлюбно-сімейних відносин на демографічну поведінку, насамперед – на репродуктивну поведінку. Тож, демографія головним чином вивчає результати демографічної поведінки – динаміку народжуваності, смертності, шлюбності і розлучуваності. А соціологія, на відміну від демографії, вивчає причини даних результатів, намагається пояснити зміну в структурі суспільства з позиції своїх методологічних передумов. Демографічну поведінку та окремі її складові вивчають на основі ряду наукових підходів. Зокрема, соціально-філософський підхід базується на філософських і соціологічних концепціях, закладених ще Т. Мальтусом, М. Вебером, А. Смітом, Д. Рікардо розроблений, С. Капіцею має потужний методологічний інструментарій, що дозволяє конструктивно впливати на різні форми соціальної практики, оцінювати ситуацію в змінюваному соціальному просторі суспільства з урахуванням тих глибинних процесів, які стосуються її дії і відтворення [2, с. 92]. Концепція демографічної політики з позиції даного підходу становить правове та ідеологічне поле, в рамках якого повинні формуватися програмні документи з питань народжуваності і підтримки сім'ї, взаємозв'язку поколінь, здоров'я і тривалості життя, гендерних відносин, міграції та інших напрямів державного регулювання демографічного розвитку [3, с. 110–116]. Базу соціокультурного підходу заклали різні версії суб'єктивістських концепцій (від розуміння соціології до різних версій феноменологічної соціології, соціології масової комунікації і т.д.), в основі яких розуміння людини як активної істоти, яка діє та приймає рішення. Суспільство трактується, по-перше, як вторинне по відношенню до людини утворення, створене в процесі його діяльності та комунікацій, по-друге, як формація, яка конструюється і перекоконструюється у свідомості людей. Визначальною ідеєю соціокультурного аналізу є постулат про свідому і мотивовану діяльність людей [4, с. 126–131]. В рамках нормативного підходу (В. Медков) відображається існування стандартів природної народжуваності, з якими порівнюється фактична народжуваність. Одні вчені (Л. Анрі, С. Коул, Дж. Трасел) виходять з уявлення про максимум природної народжуваності, яка відбувається поза залежності від соціально-економічних умов. Інші (В. Борисов, А. Сипельников) дотримуються мінімумів природної народжуваності, яка має історико-конкретний характер, обумовлений наявністю соціально-економічних та санітарно-гігієнічних умов, що обмежують природну народжуваність [5, с. 48]. Емпіричний підхід (К. Девіс, Дж. Блейк) за допомогою сконструйованої моделі розкривається роль шлюбної й репродуктивної поведінки та їх компонентів у формуванні статистично фіксованої величини сумарного коефіцієнта народжуваності [6, с. 343–372]. За допомогою системного підходу (А. Харчева, М. Мацковський) визначається та аналізується місце сім'ї в соціумі, а сама демографічна поведінка розглядається як система [2]. Структурно-функціональний аналіз демографічної поведінки (Т. Парнос, Р. Мертон) орієнтується на вивчення тенденції зміни структури сім'ї та її функцій. Сім'я аналізується з точки зору соціальних потреб суспільства. Особливе значення надається вивченню таких функцій сім'ї як економічна функція та функції передачі статусу, соціалізації, соціального добробуту [7, с. 22]. Еволюційний підхід (І. Баховен) орієнтується на виявленні спільного, притаманного різним типам сімей у різних культурах. Націлений на пошук суті сім'ї в соціокультурному устрої життя, який забезпечує аналіз специфічних функцій які виконує сім'я в різних епохах, у різних культурах і соціальних системах. [8]. Відповідно до зазначеного підходу глибоко і повно розкривається історичний шлях розвитку сім'ї, який розглядається як частина еволюційного процесу світової історії, організація міжстатевих відносин цілком підпорядковувалася необхідності продовження роду, що, на думку І. Баховена, і зумовило визначення походження по материнській лінії. Підхід соціального реалізму, запропонований Е. Дюргеймом, який оснований на його теорії соціального реалізму, містить ідею розуміння суспільства як домінуючої соціальної реальності й органічного цілого, де кожний інститут грає певну функціональну роль, при цьому соціальна проблема є небажаною ситуацією, яку можливо й необхідно змінити. Суспільна думка, яка спонукає до шлюбу, в більшій чи меншій народжуваності, визначається як стан колективної душі суспільства, спливаючої на індивідуальну поведінку не неопосередковану, а через ціннісні орієнтації індивідів дівість соціальних регуляторів визначається не тільки їх примусовим характером, але й бажанням для індивіду [9]. Соціально-демографічний підхід, закладений К. Девісом, включає вивчення народжуваності у взаємозв'язку з соціальними дослідженнями, мотивації, намірами в залежності від умов життя і роботи жінки (вивчення мотивації вступу в шлюб, вивчення причин та факторів які впливають на рішення та розлучення, вивчення думки про кількість дітей). Акцентує увагу на дослідженні зміни в демографічній сфері суспільства в залежності від стану соціальних інститутів шлюбу, сім'ї, економічних і соціальних трансформацій, а також ситуації на ринку праці з півставленням контенту робочої сили зі статево-віковим складом населення і економічними інститутами суспільства. К. Девіс наполягав на застосуванні статистичних даних, формальних і коректних демографічних показників дозволяє дослідникам отримати адекватні уявлення про процеси, що відбуваються в демографічній сфері суспільства – відтворенні населення [10, с. 343–372]. Спеціалізація на відтворювальному процесі, на його думку, є плідною на рівні теоретичних узагальнень в контексті глобальних процесів, але, на жаль, не дає можливості повноцінного пояснення багатьох аспектів демографічного, по суті сімейного, поведінки людей в тому чи іншому суспільстві, в конкретних соціально-економічних умовах. Тож, звичай демографічна поведінка в її вузькому розумінні вивчається з точки зору демографії та соціології, але вчений Б. Урланіс, який є основоположником економіко-демографічного підходу, наголошував на необхідності розширення «подвійного союзу» демографії й соціології, та створення «потрійного союзу» демографії, соціології та економіки. Він вважає, що саме зіставлення трьох підходів може привести нас найближче до оптимального вирішення задач соціального планування. Вчений приводить наглядний приклад, розглядання одного й того ж явища з трьох точок зору. З економічної точки зору жінка, яка виховує трьох та більше дітей, повинна сидіти дома, а ніж приймати участь в суспільній діяльності. Це пов'язано з тим, що затрати на працю в яслях з розрахунком на одну дитину «перебільшує одиницю» тому доцільно буде якщо жінка буде тимчасово

домогосподаркою «з трьома малими дітьми». При соціологічному підході мова йдеться не про «вигідно-невигідно», а про те в якій мірі влаштує жінку «відхід з виробництва для виховання дітей, що тягне за собою замикання особистості у вузьких рамках домашнього господарства». Необхідно розглянути третій підхід – демографічний. Даний підхід повинен показувати вплив жіночої праці на рівень народжуваності й пояснити, які демографічні наслідки може мати перехід частини жінок на домогосподарство [11]. Демографічна політика повинна бути підпорядкована стратегічній меті демографічного розвитку, яка має відповідати інтересам національної та демографічної безпеки України, її новим геополітичним реаліям, піднесенню її соціально-економічного, екологічного і культурного розвитку, з урахуванням національних цінностей і пріоритетів, з одного боку, і міжнародним нормам – з іншого. Отже, стратегічною метою має стати максимальне просування демографічного розвитку шляхом поліпшення умов відтворення населення все більш високої якості, мобілізуючи для цього всі види громадського життя країни з метою поступової стабілізації, а потім і зростання чисельності населення. Демографічна політика – це діяльність органів державного управління і соціальних інститутів, спрямована на створення сталих кількісних та якісних параметрів відтворення населення з метою подолання негативних демографічних тенденцій. Найбільш поширений і близький за вживанням термін – політика народонаселення. Нерідко ці поняття використовують як тотожні, як синоніми, не надаючи їм різного значення. У широкому сенсі демографічна політика іноді отожднюється з політикою народонаселення, у вузькому сенсі – розглядається як одна з її складових, разом з регулюванням умов праці працездатного населення і умов життя всього населення [12].

Висновки. Демографічний аспект відтворення суспільства представляє особливий інтерес для всього комплексу соціальних та природничих наук. В цілому соціальний запит в науці обумовлений реальним станом справ, пов'язаним з процесами депопуляції населення, що актуалізує тенденції переорієнтації соціальних практик в якості пошуку «відповідей» на «виклики» цивілізації. Україні необхідна ефективна демографічна політика як механізм цілеспрямованого впливу на цілком певні соціальні процеси. Така політика має включати цілісну систему загальноприйнятих ідей на рівні владних структур і концептуально об'єднаних засобів, за допомогою яких держава, а також інші громадські інститути, дотримуючись певні принципи, припускають досягнення цілей як для сучасного, так і для наступних етапів розвитку. Дослідження демографічної поведінки відіграють істотну роль у визначенні основних напрямів демографічної політики суспільства, яка має бути науково обґрунтованою та спрямованою на оптимальне поєднання суспільних та особистих потреб у сфері основних демографічних процесів.

Список використаних джерел

1. Демографический энциклопедический словарь / Под ред. Д. И. Валентей. М. : Советская энциклопедия, 1985. URL://<http://geography.su/demogr>
2. Немець Л. М. Навчально-методичний комплекс з курсу: «Основи соціальної географії» / Л. М. Немець, Ю. Ю. Заволока, К. Ю. Сергіда. Харків, 2012. 92 с.
3. Полежаев Д. М. Социально-философский анализ современной демографической ситуации в России / Д. М. Полежаев // Сборник научных статей по материалам заочной научно-практической конференции «Человек как главное национальное богатство страны». – Санкт-Петербург, 2006. С. 110–116.
4. Калабаева Ж. А. Место социокультурных факторов в исследованиях демографических процессов / Ж. А. Калабаева // Вестн. Челябин. гос. ун-та. Выпуск 17. Философия. Социология. Культурология. Челябинск : ГОУ ВПО «Челябинский государственный университет», 2010. № 16. С. 126–131.
5. Антропова Ю. Ю. Государственная региональная семейная политика в современной России (на примере Свердловской области) / Автореф. дисс. докт. соц. Наук / Ю. Ю. Антропова. М., 2010. 48 с.
6. Дэвис К. Социология демографического поведения / К. Дэвис // Социология сегодня: Проблемы и перспективы Американской буржуазной социологии середины XX века [Общ. ред. Г. В. Осипова]. М., 1965. С. 343–372
7. Гаценко Н. М. Структурализм и функционализм в социологии: работы Т. Парсонса и Р. Мерттона / Н. М. Гаценко. – М. : МГСУ. 2001. С. 22.
8. Орлова Н. Семья как объект социально-философского исследования. Эволюция семейных отношений на рубеже XX–XXI столетий URL://<http://scorcher.ru/art/love/intercourse4.php>
9. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм. М., Канон, 1995. 352 с.
10. Дэвис К. Социология демографического поведения / К. Дэвис // Социология сегодня: Проблемы и перспективы Американской буржуазной социологии середины XX века [Общ. ред. Г. В. Осипова]. М., 1965. С. 343–372.
11. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Геологія. Географія. Екологія»- URL://<http://journals.uran.ua/geoeco/article/view/36298/32511>
12. Методологія формування державної демографічної політики URL:// https://uk.wikipedia.org/wiki/Демографічна_політика